

1999 01 21

ANVISNINGAR FÖR
HEMBYGDSFÖRENINGAR

I GÄVLEBORGS LÄN

ANGÅENDE
MÄRKNING
REGISTRERING
OCH
FÖREMÅLSVÅRD

En sammanställning av Annika Suomio-Ulander och Elsa Röing.
För Hembygds-SESAM 1998.

INNEHÅLL

- Inledning
- Klimat, hantering och förvaringens inverkan på föremålen
 - Klimat
 - Ljus
 - Hantering av föremål
- Rekommenderade klimatförhållanden för förvaring av föremål
- Material för vård och förvaring
- Städning i kulturhistoriska miljöer
- Skadeinsekter
- Egenskaper hos olika material
 - Järnföremål
 - Tennföremål
 - Koppar
 - Brons, mässing, malm
 - Guld
 - Silver
 - Glas
 - Trä
 - Läder
 - Papper
 - Fotografier
 - Negativ
 - Textilier
- Registrering av föremål
- Dataprogrammet Sofie - Samlingar Och Fornlämningar I Ett
- Märkning
- Material och inköpsställen
- Litteraturtips
- Bilaga
- PM om vård och förvaring

INLEDNING

Denna sammanställning är en kortfattad och grundläggande skrift, tänkt som vägledning och hjälp vid förvaring och vård av föremål på framför allt hembygdsföreningar. Här behandlas yttre faktorerers påverkan på föremålen, t.ex. klimat och ljus, vissa specifika material, hur man städar i kulturhistoriska miljöer, skadeinsekter, hur man registrerar och märker föremål, var man kan köpa in lämpliga produkter för vård och förvaring, samt avslutningsvis en litteraturlista för den som önskar läsa mer. Litteraturlistan är dock inte fullständig, det finns naturligtvis mer läsning att söka för den som är intresserad.

För vissa av de vårdmedel som tas upp i materiallistan har det förts diskussion om de skall förbjudas, av olika skäl. Att de trots allt omnämns här beror på att andra alternativ inte funnits. Synen på föremålshanteringen förändras också under åren, det som gäller vid en viss tidpunkt kan vid ett senare tillfälle anses som felaktigt. Forskningen går hela tiden framåt. Det är inte heller lätt att till punkt och pricka följa alla de råd och förmaningar som finns om hur föremål skall hanteras på bästa sätt. Förhoppningen är ändå att denna skrift skall vara till hjälp och nytta för Er som jobbar med föremålssamlingarna och miljöerna i en hembygdsförening, och att den skall kunna användas som något slags riktmärke när problem uppstår.

KLIMAT, HANTERING OCH FÖRVARINGENS INVERKAN PÅ FÖREMÅLEN

Runt om föremålen i en samling finns en mängd faktorer som kan påverka deras kondition, t.ex. ljus, klimat, luftföroreningar, förvaring och hanteringen av dem. Genom att hantera dem på rätt sätt kan många av de negativa effekterna minimeras och föremålen klarar sig bättre och finns kvar längre för framtiden. Att ge generella råd om hur museiföremål skall förvaras är svårt eftersom de ofta består av flera olika material, som har olika egenskaper och olika betingelser för att må bra. Ofta kan man dock finna en medelväg, där de flesta materialen kan trivas ganska bra, även om förutsättningarna inte är helt optimala. Museer har vanligen större möjligheter att skaffa speciellt anpassade magasinlokaler, där man kan reglera temperatur, luftfuktighet m.m. Hembygdsföreningar får ofta använda sig av de lokaler som finns, t.ex. lador, magasin och härbren. I dessa lokaler är förhållandena sällan idealiska, men man kan ändå försöka göra mesta möjliga av situationen, genom ganska enkla åtgärder vad gäller ljus och klimat.

Inledningsvis redogörs här för vård och förvaring av föremålssamlingar. Efterföljande kapitel behandlar olika materials specifika krav på miljöerna för att må bra. Det är ingen idé att börja reparera föremål, om inte orsaken till att de förstörs rättas till först. Har man t.ex. fuktproblem i en lokal är det ingen idé att ta bort rost på föremålen om orsaken till fukten finns kvar. De kommer bara att rosta på nytt. Har man väl kommit till rätta med *varför* det är fuktigt och åtgärdat det kan man ta itu med själva rosten på föremålen.

Klimat

Klimatet i lokalerna, där föremålen förvaras, är en viktig faktor för att föremålen skall må bra. Vid felaktigt klimat kan många skador uppstå, t.ex. sprickbildning i trä, flagning av målning, korrosion av metaller, sönderfall av textilier och skadedjursangrepp. Kalla och fuktiga lokaler är nog ett vanligt fenomen på många hembygdsgrändar.

Temperatur och luftfuktighet hänger ihop. Snabba och stora temperaturhöjningar innebär också fuktighetsförändringar. Det mest lämpliga är att hålla lokalerna konstant uppvärmda, med samma temperatur både sommar och vinter. Mellan +15 och 20° C trivs de flesta föremål. Det är också viktigt att komma ihåg att snabba temperaturförändringar skadar mer än långsamma. Årstidernas växlingar är alltså mindre skadliga än punktvisa uppvärmningar vid enstaka tillfällen under vintern.

Fukthalten i luften mäts i Relativ Luftfuktighet, som förkortas RF och mäts i procent. $RF = \text{procent av luftens fuktighet i förhållande till den mängd den kan innehålla vid en viss temperatur, luftens fuktmättnadspunkt.}$ Luften strävar hela tiden efter att bli mättad. Vid torrt klimat suger den därför upp fukt från omgivande föremål, framför allt av trä. Träföremålen torkar då ut och kan spricka. Är de dessutom bemålade kan målningen flaga om den inte krymper i samma takt som det underliggande träföremålet. En bra luftfuktighetshalt i en lokal är ca. 50% RF. Under 45% torkar föremålen ut och över

65% ökar risken för mögel- och skadedjursangrepp. Luftfuktigheten kan t.ex. mätas med hjälp av en hårhygrometer eller en elektronisk fuktmätare.

Kontrollera alltså temperatur och luftfuktighet i lokalerna regelbundet. Överskrids värdena bör man försöka rätta till dem. Kan inte klimatet påverkas i tillräcklig utsträckning är det bäst att flytta de mest känsliga föremålen till en mer lämplig miljö.

Att tänka på i ouppvärmda lokaler:

- Håll dörrar öppna mellan rummen så att luften kan cirkulera. Stillastående kall och fuktig luft alstrar mögel och rost.
- Placera inte föremålen mot en yttervägg eller direkt på golvet. Kyla kommer in utifrån och kondens kan bildas mellan föremålet och väggen/golvet.
- Packa ned föremål som inte visas för tillfället, t.ex. textilier i en utställning. Speciellt viktigt är att ta in tennföremål för vinterförvaring eftersom de inte tål temperaturer under + 13° C (se vidare i kap. om tenn).
- Vädra om våren, öppna korsdrag, öppna skåp och lådor, för att få ur fukten.
- Skura aldrig på hösten innan lokalen stängs för vintern. Vattnet hinner inte torka upp ordentligt utan ligger kvar och alstrar fukt hela vintern. Vänta i stället med skurningen till våren, när fukten har en chans att torka upp.

Ljus

Ljuset är också en viktig faktor att ta hänsyn till vid förvaring av föremål. Ljus, framför allt dagsljus, innehåller ultraviolett strålning, som bryter ned föremålen. För starkt ljus är skadligt, men med mycket enkla medel kan man komma till rätta med ljusinsläpp i lokalerna. Vissa föremål är mer känsliga än andra, t.ex. textilier och papper. Förr skyddade man sina ömtåliga föremål med överdrag som skydd mot solen. I andra fall utnyttjade man solljusets blekande effekter, t.ex. vid blekning av nya textilier som rullades ut i solljuset på en snöklädd sluttning eller liknande.

För att stänga solljuset ute kan man sy gardiner som hängs för fönstren när ingen vistas i lokalerna. Helst skall gardinerna vara mörka, men har man fuktproblem i lokalen är det bättre att välja ljusa gardiner som släpper igenom tillräckligt med UV-strålning för att minska risken för mögelbildning. Artificiellt ljus i form av glödlampor är också att föredra framför solljus. Tänk då på att släcka när ingen vistas i lokalen. Glödlampor avger mindre UV-strålning än lysrör, även om det idag också finns godkända sådana, t.ex. Philips 27 eller 37. Lamporna skall placeras så långt ifrån föremålen som möjligt, aldrig inuti en monter.

Ljuset mäts i Lux och eftersom olika material har olika ljuskänslighet rekommenderas olika antal lux för olika föremål. Luxmängden kan mätas med hjälp av en lux-meter. Att tänka på:

En timme i solljus kan vara lika skadligt som ett helt år i elljus!!!

Rekommenderade belysningsstyrkor:

• Metall, sten, glas, keramik, ädelstenar, emalj:	max 300 lux
• Olje- och temperamålningar, läder, horn, ben, trä:	150-180 lux
• Textil, vattenfärger, trycksaker, miniatyrer, tapeter, papper:	50 lux

Hantering av föremål

Hur man hanterar sina föremål har också betydelse. Att hantera sina föremål som vilka grejer som helst sliter mycket. Låter man besökare ta på dem, äter man och dricker på dem, använder dem i produktionssyfte eller liknande så slits de snabbt ned. Bättre är att försöka tänka på dem som museiföremål som skall bevaras för framtiden och hantera dem därefter. Använd dubletter ur samlingarna som kanske inte registreras som museiföremål till aktiviteter vid hembygdsdagar o dyl. Att tänka på:

- Hantera föremålen så lite som möjligt.
- Använd vita bomullsvantar vid all hantering. Även om händerna är rena innehåller de över 40 olika nedbrytande ämnen. Extra känsliga är föremål av metall, papper, fotografier och textilier.
- Lyft inte väskor i handtagen, dessa kan vara sköra och det blir en för stor belastning av föremålen.
- Rådfråga expertis vid tveksamheter.
- Vid transport av föremål: Packa ej med tidningspapper, hushållspapper eller bomull. Använd i stället frigolit, syrafritt papper eller textil av bomull eller lin. Tag isär löstagbara delar och märk dem. Anpassa kartongen efter föremålets storlek. Märk även kartongen med inventarienummer, och markera vad som är upp och ned.

REKOMMENDERADE KLIMATFÖRHÅLLANDEN FÖR FÖRVARING AV FÖREMÅL

<u>Material</u>	<u>Relativ luftfuktighet</u>	<u>Temp</u>
Ben/Horn	45-55%	+ 18
Foto	30-35%	+15-18
Gips	50%	
Glas	50%	+ 18
Järn	40%	+ 18
Keramik	50%	+ 18-20
Koppar	40%	+ 18
Läder	45-60%	< + 15
Mässing	40%	+ 18
Papper, böcker	45-50%	+ 18
Silver	< 50%	+ 18
Sten	50%	+ 18
Tenn	40%	+ 20 (ej under +13)
Textil	45-50%	+15-18
Trä	50-60%	+15-18

MATERIAL FÖR VÅRD OCH FÖRVARING

Att känna till egenskaperna om de material som används vid förvaring och vård av föremål är viktigt. Förpackas föremålen rätt mår de bra, men använder man felaktiga material vid förpackning kan de förstöras fort. Ett exempel som de flesta känner till är maskinskrivna texter som förvaras i plastfickor. Efter ett tag har texten på papperet fastnat på plastfickan och är svår att läsa. Plast är ett olämpligt material av flera skäl och bör inte användas vid förvaring av museiföremål.

Material som bör undvikas i samband med museiföremål:

- Plast är ett för tätt material som inte bör förekomma i museisamlingar. Risken är stor att kondens bildas mellan plasten och föremålet. Risken för mögel- och skadedjursangrepp ökar. PVC-plast innehåller också mjukgörande ämnen, som påverkar föremålen (t.ex. som i exemplet ovan). Plast drar också åt sig damm, som i sin tur drar åt sig fukt, som har negativ inverkan på föremålen.
- Nytt trä innehåller syror, aldehyder och estrar, och är därför sämre än gammalt trä. Träsorier som bör undvikas är teak, ek, lamellträ, spånskivor och masonit. Nordiskt lövträ går bra att använda.
- Häftstift, gem, spikar och nålar bör avlägsnas, om de inte har ett kulturhistoriskt värde och hör ihop med föremålet. De kan rosta och ge fula märken.
- Tejp, klister och gummiband lämnar fula märken, och kan dessutom vara skadliga för föremålen. De är inte heller arkivbeständiga.
- Vanligt papper och papp, framför allt tidningspapper, innehåller skadliga syror, som bryter ned och missfärgar. Använd i stället syrafritt papper.
- Alla lufttorkande, oljebaserade lacker och färger (linolja och alkyd) samt vinylfärg påverkar metaller, framför allt koppar, järn och bly.

Lämpliga förvaringsmaterial för museiföremål:

- Syrafritt papper och kartong, d.v.s. papper med neutralt pH-värde.
- Tyg av linne eller bomull. Kom ihåg att tvätta textilierna före användning.
- Risstärkelseklister och Hernialim.
- Gammalt trä, äldre skåp och byråar är utmärkta förvaringsplatser. Använd trä av gran, äkta mahogny eller nordiskt lövträ (ej ek).
- Vattenbaserade latexfärger samt cellulosalacker.
- Skiffer, tegel, betong och frigolit.
- Polyestervadd att klä galgar och dockor med.
- För fotografier, negativ och diabler finns fotofickor gjorda av polyeten eller polypropylene, som inte innehåller mjukgörare. Dessa går bra att förvara i, men vanliga plastfickor bör undvikas. Fotomaterial som inte bör förvaras i dessa plastfickor är kollodium- och cellulosanitratnegativ, samt fuktiga eller vattenskadade bilder.

STÄDNING I KULTURHISTORISKA MILJÖER

Smuts skadar föremålen, men samtidigt visar erfarenheten att hårdhänt och kontinuerlig städning skadar ännu mer! Att städa och vårda kulturhistoriska miljöer kräver kunskap, varsamhet och omdöme. Att hålla rent i magasin och utställningslokaler är grunden för all föremålsvård.

Lämpliga städmaterial:

- Dammsugare med möjlighet att reglera sugkraften. Komplettera med ett finmaskigt nät uppspant på en träram. Det förhindrar att föremål, lösa trådar, flagor eller liknande sugas in i maskinen.
- Mjuka borstar, gärna med äkta borst. Gethår är mjukast. Borstar används till dammning av textilier, möbler, ramar, prydnadssaker, m.m. och tvättas i ljummet vatten.
- Dammtrasor av mjuk flanell och sämskskinn.
- Neutralt handdiskmedel (pH-värde 7, t.ex. Yes Ultra Plus).
- Gul flytande såpa för bl.a. rengöring av golv.

Hur man städar:

När man städar i en kulturhistorisk miljö måste man vara betydligt mer försiktig än när man städar i sitt eget hem. Det krävs både *mildare* rengöringsmedel och *lättare* handlag.

Vädra gärna om våren, innan för många insekter har vaknat till liv. Öppna korsdrag. Se bara till att temperaturväxlingarna inte blir för hastiga.

Golv och mattor dammsugs. Skall man våttorka görs detta med en *väl* urvriden trasa och gul såpa. Om golven skall skuras var noga med att torka upp vattnet efteråt. Var försiktig med vatten, eftersom fukt är en grogrund för mögel och andra nedbrytande mikroorganismer. Skura aldrig på hösten då lokalerna skall stängas. Vattnet hinner inte torka upp helt utan fukten blir kvar i lokalen över vintern. Skura hellre på våren.

Vid dammning används mjuka borstar eller dammsugare. Detta river upp damm, som sedan faller ned på golvet där det kan dammsugas upp. Stoppade möbler och ömtåliga textilier dammsugs genom ett nät.

Bolster och dunkuddar skakas försiktigt, tänk på att inte lyfta kuddar i hörnen. Piskkäppar får aldrig användas i känsliga miljöer.

Används vatten vid rengöring skall trasan vridas ur helt. Använd endast *några droppar* neutralt handdiskmedel i rengöringsvattnet. Eftertorka med rent vatten och avsluta med att torka torrt. Rengör och tvätta aldrig möbler med gammal målning, det bör överlåtas till en konservator.

Ringar och andra smycken tas av innan man börjar rengöringen, eftersom de kan repa och skada föremålen. Vita vantar sätts på och gärna innerskor.

För all föremålsvård gäller:

GÖR HELLRE FÖR LITE ÄN FÖR MYCKET

SKADEINSEKTER

Då och då dyker små kryp upp som inte hör hemma i en museisamling. Att bekämpa insekter är svårt eftersom både föremål och människor kan skadas. För att förebygga och förhindra insektsangrepp är det viktigt att alla nya föremål, som tas emot på en hembygdsförening, går igenom och kontrolleras. Föremålen kan gärna sättas i karantän en tid, innan de tas in i samlingarna. Spridningen av insekter kan också begränsas genom att föremålen förvaras i täta skåp och lådor, vilket försvårar spridningen. Öppna aldrig fönster och vädra under den varma årstiden och häng inte ut textilier för vårvädning eftersom risken då finns att skadeinsekter följer med in.

Klimatet har betydelse för insekternas existens. Låg temperatur och låg relativ luftfuktighet är oftast ett ogynnsamt klimat. Håller man därför temperaturen under $+10^{\circ}$ och den relativa luftfuktigheten under 60% trivs inte insekterna.

För att upptäcka pågående skadedjursangrepp bör man regelbundet inspektera samlingarna. Det är också viktigt att man städar regelbundet eftersom damm och smuts gynnar skadeinsekter. Upptäcker man ett skadedjursangrepp bland sina samlingar är det viktigt att man åtgärdar problemet så snart som möjligt. Försök att identifiera djuret för att bestämma bekämpningsåtgärd. Kom också ihåg att dokumentera alla åtgärder som utförs. Generellt sett är det i de flesta fall mest lämpligt att låta en bekämpningsfirma sköta bekämpningsåtgärderna. Det finns också åtgärder man kan utföra själv, men risken finns då att man skadar sina föremål. Några exempel på egna åtgärder är följande:

- Frysning i -30° i tre dygn direkt från rumstemperatur dödar det mesta. Många föremål är dock känsliga för snabba temperaturväxlingar. Föremål med hög fuktighet kan t.ex. skadas av frysning. För att minska risken för kondens kan föremålen inneslutas i plast där luften sugas ut innan förpackningen tillsluts.
- Värmebehandling i $+55-60^{\circ}$ under några timmar är effektivt mot de flesta arter. Eftersom metoden är uttorkande, är risken stor att man skadar sina föremål.

Exempel på några vanliga insekter i museisamlingar

- Silverfisk lever i Sverige endast inomhus och trivs i fuktigt klimat, mellan $+25$ och 30° och en relativ luftfuktighet på 75-97%. Den är ca. 12 mm lång med silver- glänsande kropp. Äter bl.a. papper och mögelsvamp, tapeter och stärkelse-rikt klister.
- Pälsänger lever utomhus i hela Sverige, men kan också komma in och göra skada i skåp och garderober. Det är framför allt larven som skadar. Den är ca. 10 mm lång med avlång kroppsform, gulbrun till färgen och svansborst i bakänden. Angriper ull, ylle, fjäder, päls, insektssamlingar, ben m.m. På textilier lämnar den små runda hål efter sig. Änglararver är håriga och lätta att känna igen. De ömsar hud många gånger under sitt liv och larvhudarna är de vanligaste spåren efter ängrarna. Andra typer av ängrar som förekommer i Sverige är t.ex. mattbaggar och fläskängar.
- Strimmig trägnagare (kallas ofta trämask) lever i Sverige upp till och med Hälsingland. Skalbaggens är 2,5-6 mm. lång, rödbrun eller mörkbrun till färgen. Larven är ca. 7 mm. Den gnager sig in i trä och bildar slingrande gångar. Borrmjölet rinner ut genom gångarnas öppningshål, som är ca. 1,5-2 mm. i diameter. Larven kräver fuktigt klimat och kan inte leva i en relativ luftfuktighet under 50-60%. Åtgärdas fuktproblemen upphör alltså angreppen.

EGENSKAPER HOS OLIKA MATERIAL

Järnföremål

Förvaring:

Järnföremål förvaras helst inomhus i torr luft (RH ca. 40%), med en temperatur på +18° C. Undvik fuktiga lokaler.

- Om föremålen förvaras i en ouppvärmad lokal bör de placeras minst 1 meter från golv och yttervägg. Ytterväggar är fuktigare än innerväggar och kylan utifrån kan dessutom orsaka kondens.
- Stora föremål, t.ex. vagnar, kan ställas på lastpallar av trä.

Vård:

Föremål som förvaras i fuktig miljö bör ytskyddas. Ytskyddet, t.ex. kallpressad rå linolja eller Isotrol, påföres tunt. Det finns flera sätt att avlägsna rost från ett föremål, kemiskt eller mekaniskt. Mekanisk rengöring rekommenderas. Använd fin stålborste, stålull, nagelborste och tandborste. Arbeta med lacknafta och paraffinolja (50/50). Avfetta med lacknafta. Efter borstning påföres ytskydd. Vad gäller kemiska preparat finns flera att välja på, t.ex. EDTA. Mer att läsa om ytskydd och avrostning finns i boken *Nytt ljus över gammal rost, att bevara kulturföremål av järn* av Maria Brunskog. Blästra aldrig på egen hand, överlåt det till en fackman. *Tänk på att inte avrosta ett föremål om orsaken till rosten kvarstår.*

Rengöring:

Järnföremål skall i första hand rengöras utan vatten men hårt smutsade föremål kan våtrengöras försiktigt. Dammsug, borsta bort lös rost, rengör ev. med vatten och mild tvällösning, eftertorka, gärna i ugn. Ytskydda efteråt.

Städning:

Håll föremålen damm- och smutsfria, eftersom damm och smuts drar åt sig fukt. Täck gärna föremålen med tygskynken eller syrafritt papper. Städa regelbundet.

Tennföremål

Förvaring

Tennföremål bör förvaras i jämn temperatur omkring ca. + 18° och med en luftfuktighet under 40%. När tenn utsätts för temperaturer under + 13° kan det drabbas av tennpest. Det blir då fläckar eller blåsor i metallen, som så småningom övergår till fördjupningar och hål och sist till ett grått pulver. Uppkomna skador kan inte åtgärdas, men förloppet kan stoppas genom att föremålet flyttas till en mer lämplig lokal.

Vård

Tenn skall inte putsas, det gråa oxidlagret som finns skyddar metallen mot fortsatt oxidering. Tenn rengöres med mjuk trasa och ljummet vatten, ev. såpa eller mild tvällösning. Torka noga efteråt.

Koppar

Förvaring:

Kopparföremål bör ej förvaras där det är högre luftfuktighet än 40% och temperatur på + 18° C. Många kopparföremål har förtunnad insida och bör därför behandlas på samma sätt som tennföremål, d.v.s. tas bort från utrymmen kallare än +13° C.

Rengöring:

Använd ej medel som kan repa eller skada kopparföremålen, t.ex. skurpulver och tvålull. Färdigköpta putsmedel är svåra att få bort, utan stannar kvar i försänkningar på ytan, kanter och liknande. Dessa rester kan sedan fräta på föremålet. Ett bättre alternativ är att göra eget putsmedel, bestående av:

1 liter vatten

2 msk citronsyra

2 msk pulvertvättmedel

Tvätta med mjuk trasa, torka noga efteråt.

Tänk också på att stora kopparkärl inte putsades förr, låt därför dessa förbli oputsade.

Brons, mässing, malm

Dessa metaller består av legeringar med koppar och skall därför behandlas och förvaras som koppar.

Guld

Gamla guldföremål är sällan i behov av rengöring. Har man ändå behov av att rengöra dem kan de dammas av och smuts kan avlägsnas med varmt vatten och mildt rengöringsmedel. Hårt smutsade ytor rengörs av konservator.

Silver

Förvaring:

Läder, skinn, färgad filt, ylle, sammet, viskos och rayon kan påverka silver och bör därför inte användas vid förvaring. Linne och bomull går däremot bra.

Vård:

Silver påverkas snabbt av luftföroreningar, som gör det mörkt. Korrosionen tas bort med putsduk och polermedel för silver (köps i guldsmedsaffär). Skölj noga och använd mjuk borste för att få bort allt putsmedel. Sätt aldrig gummisnoddar runt silver eftersom de ger fläckar.

Glas

Förvaring:

Glas är känsligt för snabba temperaturväxlingar. Förvaras helst i 50% luftfuktighet och + 18° C.

Vård:

Rengör glasföremål med ett skonsamt diskmedel och vatten. Kalkavlagringar löses upp med ättika, som får stå i kärlet några timmar.

Trä

Förvaring:

Trä är ett rörligt material som krymper och sväller i förhållande till temperatur och luftfuktighet. Materialet är känsligt för snabba klimatväxlingar och trivs varken i för torrt eller för fuktigt klimat. Bäst trivs materialet i temperaturer runt + 18° C, och därunder.

Vård:

Trä rengöres med såpvatten och en väl urvriden mjuk trasa. Torka torrt efteråt. Mycket uttorkade träföremål bör i första hand torrengöras. Måste man använda vatten skall det vara sparsamt. Ett utmärkt sätt är att dammsuga genom ett finmaskigt nät.

Målade ytor får inte vattentvättas, utan rengörs med mjuk borste eller trasa. Den målade ytan måste vara stabil, utan lösa färgflakor. För riktigt smutsiga målade ytor bör man rådgöra med konservator (eller ring kulturarvet i Falun). Väggar i gamla hus är ofta målade med limfärg, som är mycket känsligt för fukt och slitage. Ytor som skall vara mycket blanka (ej fanerade möbler) kan behandlas med t.ex. Johnson's pledge. Använd gärna sämskskinn. Svåra skador på trä kan uppkomma genom insektsangrepp, se kapitel om skadedjur.

Läder

Förvaring:

Läder förvaras i rumstemperatur, omkring +18° och därunder, och en luftfuktighet mellan 45 och 60%. Tänk på att inte ha värmeelement i närheten eller förvara läderföremål i direkt solljus.

Rengöring:

Läder tvättas med såpa, för finare föremål ladersåpa, lädertvål eller läderpasta. Efter tvättning torkas lädret försiktigt, ej för varmt. Efterbehandla med läderolja eller osaltat fett, medan det fortfarande är lite fuktigt. Tänk också på att ljust läder blir mörkt av fett, det finns speciella läderoljor för ljust läder. Ladersåpa är både rengörande och smörjande, men kan ej användas på läder som blivit alltför uttorkat. Målade läderytor rengörs med stor försiktighet, använd lädertvål och vatten.

Papper

Förvaring:

Papper är känsligt för fukt, smuts och ljus. Lokalen bör därför vara torr, luftig, mörk och ren. Paper bör förvaras plant. Närmast originalet skall endast användas syrafritt papper eller kartong. Om föremålen förvaras i högar läggs syrafritt papper mellan. Man kan även förvara papper i syrafria arkivkartonger, som packas väl. De ger en dammfri och mörk förvaring. För större papper kan aktomslag vara ett alternativ. Värdefulla saker bör förvaras brandsäkert och allt skall vara väl skyddat från skadedjur och insekter.

Vård:

Skadade kartor och ritningar bör stödlagas. Målningar skall däremot tas om hand av konservator. Laga aldrig med tejp! Använd rispapper och hernialim (även till foto). Hernialim nr. 6292 till kraftigare papper o.dyl.

nr. 4209 till tunnare papper

nr. 1160 till bokryggar o.dyl.

Papper och böcker kan dammsugas genom ett finmaskigt nät (myggnät går bra). Bygg en liten ram och spänn upp nätet. Äldre limtryckta tapeter borstas med mjuk borste, var lätt på hand.

Godkänt materiel: Svenskt arkivpapper (vattenstämplat) tål åldrande och slitage. Pennor, färgband mm märkta med Svenskt Arkiv.

Fotografier

Förvaring:

Fotografier bör förvaras mörkt och med en så jämn och låg temperatur som möjligt (inte minusgrader). Luftfuktigheten bör ligga mellan 20 och 40%. Undvik hastiga temperaturväxlingar. Fotografierna förvaras i syrafri kartong, med arkivpapper mellan.

Vård:

Damma fotografierna med mjuk borste. Använd bomullsvantar!

Negativ

Förvaring:

Negativ bör förvaras mörkt, i brännlackerade plåtskåp. Glasnegativ vill ha en luftfuktighet på 40% och en temperatur mellan +1° och -1° C. Nitratnegativ vill ha en luftfuktighet mellan 40 och 60%, temperatur mellan +10° och -10°C. Nitratnegativen är mycket brandfarliga, t.o.m. explosiva. Rådgör med brandmyndigheterna om förvaring. Acetatnegativ vill ha en luftfuktighet mellan 20 och 40 %. Temperatur som ovan. Hantera negativen försiktigt och använd bomullsvantar.

Textilier

Förvaring:

Alla textilier mår bra av att ligga plant, men p.g.a. utrymmesbrist är detta inte alltid möjligt. Plana textilier (dukar, schalar etc.) kan rullas på papprulle klädd med tubgas. Rulla i varpriktning med rätsidan utåt. Textilier bör helst inte vikas, men är det nödvändigt kan syrafritt silkepapper eller oblekt lakansväv stoppas i vecken för att göra dem mindre skarpa. Speciellt gäller detta textilier som varit vikta länge. Det är ofta i vikecken som textilierna först går sönder.

Huvudbonader: Hättor bör förvaras uppstoppade med syrafritt silkepapper eller lakansväv. Hattar bör ej vila på hattbrättet, utan gärna ligga på en bit pappersrulle.

Upphängning: Till kläder som skall hängas används välformade galgar, där framför allt axelpartiet ska vara mjukt rundat så att inte belastningen blir för hård. För att göra galgen ännu mjukare rundad kan man klä den med polyestervadd och tubgas. Tänk även på att anpassa galgen efter plaggets mått, så att man slipper putor på axelpartiet. På klänningar kan ett stödband sys fast på insidan i linningen fram, upp under axeln och ner i linningen bak. Detta stödband vilar sedan på galgen och tar upp en stor del av belastningen.

Förvaringsutrymmet

Förvaring:

Textilier skall förvaras torrt, svalt och mörkt. Lämplig temperatur är +18° och relativ luftfuktighet 45-55%. Äldre skåp, lådor och kistor av trä är bra förvaringsutrymmen. Fuktiga och kalla utrymmen, som bodar och magasin, är inte lämpliga lokaler för förvaring av textilier. Föremålen bör inte heller hängas upp direkt mot en yttervägg, där kan kondens bildas med mögelangrepp som följd.

Olämpliga material: Nya material, även trä, innehåller ofta skadliga ämnen som syror, estrar och aldehyder. Se upp med spånskivor, masonit, plast och wellpapp (insekter trivs där). Plast drar åt sig smuts och förvaringen blir för tät, med kondens och mögel som följd. Plasten är inte heller ett beständigt material för lång tid.

Lämpligare material: Botten på lådor kan täckas med tvättat bomullstyg (ej fröskalsbomull). Det är lätt att hålla rent, kardborreband i vardera hörn håller tyget på plats. Fodral (klädpåsar) av oblekt lakansväv kan sys som skydd till de hängande textilierna. Det går också bra att använda gamla rena lakan till skydd för textilier. Tvätta med oparfymerat och blekmedelsfritt tvättmedel. Tänk på att tyget ej får ludda.

Vård av textilier

Rena textilier mår bra! Det innebär dock inte att man måste tvätta textilierna för att hålla dem rena. Vattentvätt bör bara användas i undantagsfall, om textilierna fått fläckar och liknande. Gardiner och mattor måste *inte* tvättas varje år, oftast räcker det med att vädra dem. Vädra en gång om året, häng eller lägg textilierna ute, på skuggig plats. Det kan ibland räcka med att öppna kistor och skåp för att få cirkulation på luften där inne.

Passa samtidigt på att kontrollera textilierna så att de inte angripits av skadedjur eller mögel.

Ett sätt att rengöra textilier är att dammsuga dem. Då behövs ett finmaskigt nät (t.ex. myggnät) mellan dammsugaren och textilen för att hindra att lösa trådar dras ut o.s.v. Nätet spänns med fördel på en ram. Bolstrar och dunkuddar bör ej dammsugas. Skaka försiktigt täcken, mattor och ryor, piska ej. I stället för dammsugare kan en mjuk borste användas. Var försiktig med knappar, sönderfallande och lösa detaljer.

Riktigt smutsig textil kan behövas tvättas, men gör *aldrig* det utan att rådfråga expertis, t.ex. konservator eller kulturarvet i Falun. Plana textilier kan läggas på ett bord och tvättas med svamp och vatten med neutralt diskmedel. Vattnet svampas på och sugas sedan upp med svampen. Därefter sköljs textilen på samma sätt 3-5 gånger med rent vatten. Den får sedan ligga kvar och torka på samma ställe. Den blir då plan och fin utan påfrestande efterbehandling

Skador på textilier

Ljus: Allt ljus och framför allt dagsljus är skadligt för textilierna. Textilier bör inte utsättas för starkare belysning än 50 lux (vanlig glödlampa). Om lysrör används rekommenderas Philips nr 27 eller 37. Ha gärna mörka gardiner för fönstren, åtminstone då textilierna inte visas (t.ex. under vinterhalvåret). Det reducerar mycket ljus, som i längden skadar föremålen mycket.

Skadedjur: Många djur kan angripa textilierna, t.ex. pälsängar, möss, mal och andra insekter. Mal är inte så vanlig idag, men den lämnar efter sig små svarta korn. Ängar lämnar larvskal efter sig, förutom hålen i textilierna.

Åtgärder: Vid malangrepp skall utrymmena städas och ev. sprutas. Sprutningen får ej ske direkt på de angripna föremålen. Textilierna torregörs och vädras, de angripna textilierna isoleras. Vid pälsängangrepp bör en saneringsfirma, t.ex. anticimex, kontaktas. Bespruta aldrig direkt på textilierna, utan endast utrymmena. Kontakta expertis för rengöring/behandling.

Mögel: Mögel är en svamp som bryter ned textilfibern. Den har en markant lukt och kan ses som en vitaktig beläggning. Mögel trivs där det är fuktigt, varmt och mörkt.

Åtgärd: Vädra lokalen, se till att det blir torrare. Vädring hejdar oftast mögelsvamparnas tillväxt. Lägg de angripna textilierna ljust, isolera dem i en annan lokal. Synligt mögel kan skakas eller borstas bort med mjuk borste, dammsug sedan genom ett nät. Var noga med att rengöra dammsugaren efteråt och släng dammsugarpåsen. Se även till att det finns skyddsfiler på dammsugaren. *Tänk på att mögel är mycket allergiframkallande och även kan vara cancerogen. Använd ansiktsmask.*

Tänk på att metall rostar, så stick inte nålar i tygerna, sy hellre lösa stygn med bomulls-tråd. Undvik även spikar och häftstift. Gamla tyger har sköra fibrer som inte klarar påfrestningen av att bli uppspikade. Se bilaga för hur kanal sys på tyg för upphängning.

Tänk på att alltid bära rena bomullsvantar vid hantering av textilier.

REGISTRERING AV FÖREMÅL

För att kunna hålla reda på sina föremål och den information som finns knuten till dem, är det viktigt att man redan från början märker sina saker med ett inventarienummer. Ofta numreras föremålen i en löpande nummerserie, t.ex. från 1 och framåt. Tidigare har allt arbete utförts manuellt, på handskrivna papper. Idag har datorn gjort entré i museerna, och därmed kan arbetet underlättas i stor utsträckning.

Vid registrering i accessionsordning skriver man upp föremålen i den ordning de kommer till museet/hembygdsföreningen. Föremålen förs in i en huvudliggare, en accessionskatalog, som alltså byggs på eftersom. Här står föremålen i nummerordning, utan att vara ordnade i ämnes- eller föremålsgrupper. Sökbarheten är därför låg, man måste veta ett föremåls inventarienummer för att hitta det i liggaren.

Vid katalogisering/klassificering går man ett steg längre och sorterar upp föremålen i olika grupper efter typ och användningsområde. Därmed ökar sökbarheten, man kan leta rätt på den föremålsgrupp man är intresserad av för att se vilka föremål som finns på museet/hembygdsföreningen. Katalogisering kan ske på flera sätt. En äldre, men fullt användbar metod, är det sk. *Outline of Cultural materials*, där föremålen ordnas i ämnesgrupper efter ett visst system. En nyare metod är att katalogisera föremålen i föremålsgrupper, enligt dataprogrammet Sofies system.

Samtidigt som man gör en registrering/katalogisering är det bra om man gör en dokumentation av föremålet. Man skriver då ned så mycket som möjligt av den information som finns, t.ex. vem som tillverkat föremålet, vem som använt det, vad det är tillverkat av osv.

SOFIE - Samlingar Och Fornlämningar I Ett.

Med datatekniken har man fått nya verktyg för att underlätta registrering och sökning av föremål. Västerbottens museum har tagit fram registreringsprogrammet SOFIE, där man lägger in de registrerade föremålen på en databas - en bank fylld med information i strukturerad form. I SOFIE är så gott som allt man skriver in sökbart. Förutom textinformation kan man också lägga in bilder på föremålen.

SOFIE är alltså ett system för att skapa kontroll över sina samlingar. SOFIE bygger på Nordiska Museets "SAMOREG", en blankettstandard för föremålsregistrering. SOFIE har anpassade blanketter för kulturhistoriska föremål, arkeologiska föremål, foton, konst, fornlämningar, kartor och ritningar samt arkivhandlingar. Har man inte möjlighet att införskaffa datorer på en gång kan blanketterna användas för manuell registrering, och de utgör då ett bra underlag för datorisering vid ett senare tillfälle. Tills dess kan föremålen sorteras gruppvis i pärmar eller liknande, och sökbarheten blir ändå förhållandevis god. Till hjälp vid registrerings/katalogiseringsarbetet finns t.ex. sakordsregister och lathundar över benämningar och koder. I SOFIE sorterar man föremålen i föremålsgrupper, men ett äldre klassificeringssystem löper parallellt och kompletterande. Det är det sk. *Outline of Cultural Materials*, ett ämnes-klassificeringssystem, som är mycket användbart än idag, men något svårare att arbeta med.

Gästrike-Hälsinge Hembygdsförbund har köpt in huvudlicensen till SOFIE och hembygdsförbundets medlemmar kan sedan köpa underlicenser till ett nu gällande pris av 3 500 kr. inkl. moms.

MÄRKNING

Det finns olika sätt att märka föremål på, vilket man väljer beror på materialet som föremålet är gjort av.

1. Tusch och stålpen används främst på sugande material. Tuschet ska vara vattenfast och ljusäkta. Stämpelfärg brukar vara bra, t.ex. Umigraphics R9, NCR-färg. Museiservice i Falun säljer även tuschpennor med filtspets som är godkända enligt svenskt arkiv. Dessa är lätta att använda, men pennorna torkar snabbt ut och spetsen slits.

Märk med tusch på:

- papp
- papper
- träföremål (utom mycket mörka)
- läder
- porslin (om det fäster på dessa föremål)
- textil

2. Vit oljefärg används på icke sugande material, t.ex. järn, metall, glas, porslin. Även mörka föremål kan märkas med vit oljefärg. Använd en fin pensel (t.ex. nr. 00) av syntet, gärna något styvare modell. Färgen skall vara vit oljefärg, konstnärsfärg på tub eller lackfärg på burk, sk hobbyfärg, t.ex. Humbrol eller Rainbow. Till ljusa föremål kan svart oljefärg användas.

3. Textilier skall märkas med bomullsband, som sys fast på textilen med lösa glesa stygn av bomullstråd. På bomullsbandet skriver man med permanent tusch. Tänk på att använda tvättäkta tusch, ej samma sak som vattenfast!

Vad skriver man?

Först länsbokstaven sedan bokstavskombinationen för hembygdsgrden samt accessionsnumret. Bokstavskombinationen finns registrerad hos hembygdsförbundet. Skriv tydliga och enkla siffror på ett likartat sätt. Anpassa siffrorna efter föremålets storlek.

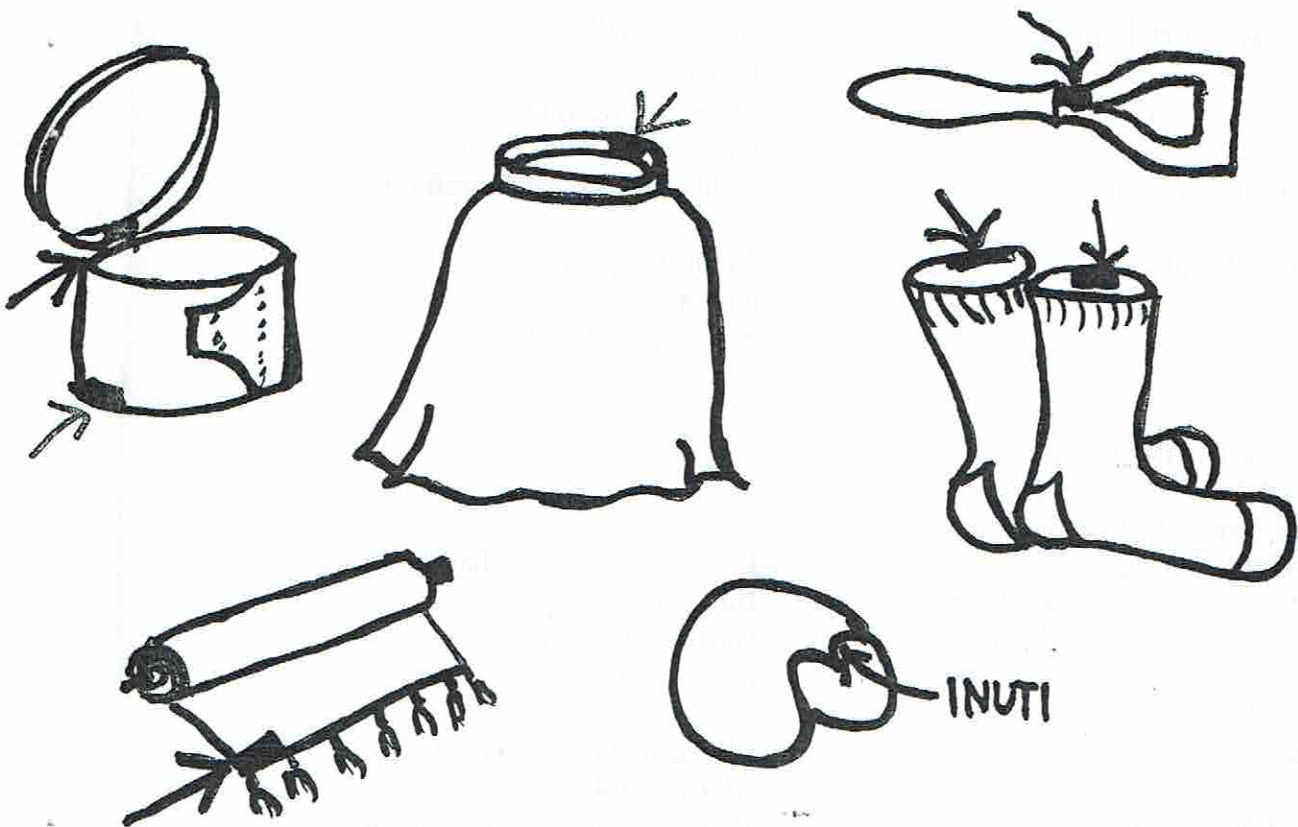

När man ska sy fast bomullsband bör man göra det med lösa stygn runt om.

Var märker man?

- Märkningen skall inte lysa i ögonen.
- Märkningen bör ändå inte vara för svår att hitta.
- Var konsekvent, märk likartade föremål på samma ställe.
- Välj en yta som inte utsätts för nötning.

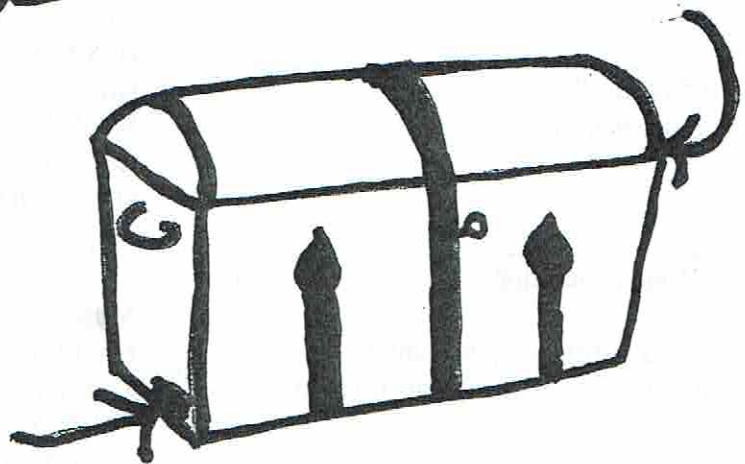
Några exempel på var man kan märka föremål.

Små föremål t.ex. spik är svåra att märka dessa får då en lapp eller läggs i syrafri kartong, inventarienumret kan skrivas på kartongen.
Tunna textilier, sy fast märkningen i fodret eller i en söm.

samt inuti locke.

Tänk på att man inte alltid kan vara konsekvent och märka likartade föremål på samma ställe, kanske är föremålet mycket nött eller rostigt just där.
Gör ytan ren från smuts och fett precis där ni skall märka det. Använd bomull, radergummi och ev. lösningsmedel (för att avlägsna fett).

MATERIAL OCH INKÖPSSTÄLLEN

Lakansväv och bordsfilt

Märkband av vit bomull

Linolja, kallpressad

Tubgas, vita bomullsvantar,
EDTA (skall ev. förbjudas)
Ansiktsmask, Vitt vaselin
Hernialim, för papper och foto
Isotrol för ytbehandling av järn

Trätjära

Sadelsåpa, Dilutin

Renapur och övriga läderoljor

Arkivkartonger

Arkivomslag
i olika storlek

Många produkter

t.ex. syrafritt papper, vantar,
märklappar, märkpenor, tusch osv.
Katalog kan beställas.

Vit oljefärg, t.ex. Humbrols

Tusch, svart, t.ex. NCR-färg
Stålpenna, pensel

Berners textil

Box 18

515 01 VISKAFORS

tel. 033-29 33 35, fax 033-29 31 93

Finns i vanliga sybehörsaffärer.

Marit Rempling

Nordanåsbo 3261

816 94 OCKELBO

tel. 0297- 440 50

APOTEKET

Landsarkivet (67 kr/hg)

Bigner & Co.

Gåshaga. Lidingö,

tel. 08-766 02 55

Claessons Trätjära, Göteborg,

tel. 013-11 42 87

Vanlig färg- och kemikalieaffär.

Finns i många butiker där lädervaror
säljs.

Tin AB,

Utmarksv. 1

Box 801 26 GÄVLE

Brahe AB

Samhall, Grafiska Norrköping

Box 6042

600 06 NORRKÖPING

Museiservice

Kulturarvet i Falun

Matsarvsvägen 3

791 77 FALUN

tel. 023-217 91, fax 023-184 85

Färg- eller leksakshandeln

Färg- och pappershandel

LITTERATURTIPS

Allmänt:

- Fredlund, Jane. *Stora boken om livet förr. Bilder och minnen från svenska folkets liv i vardag och fest*. Västerås 1991. ICA-förlaget. 223 s.

Skadedjur och mögel:

- Mathlein R, Thunblad B. *Skadedjur och snyltgäster*. 1971.
- Åkerlund Monika, Flato Sylwia, Hellekant Anna. *Från silverfisk till hälsorisk*. LT:s förlag. 1998.
- Åkerlund, Monika. *Ångrar - finns dom...? Om skadeinsekter i museer och magasin*. Svenska museiföreningen i samarbete med Naturhistoriska riksmuseet. 1991.

Städning:

- Arnö-Berg Inga, Stavenov-Hidemark Elisabeth, Wulfrona-Dagel Marie-Louise. *Städfrågan i kulturhistoriska miljöer*. Nordiska museet/Skansen. 1996. 32 s. Ca 35 kr.

Vård och förvaring:

- Baynes-Cope A.D. *Förvaring av böcker och dokument*. Konsthögskolans institut för materialkunskap.
- Berggrén Gunnel, Oscarsson Ulla. *Hantering och förvaring av textilier*. Svenska museiföreningen, Alsnögatan 7, VII, 116 41 Stockholm. Stockholm 1986. 36 s.
- *Klimat och ljus i utställningar och magasin*. Svenska museiföreningen i samarbete med K-Konsult. Stockholm 1986.
- Mattson, Irene. *Bilden räddas. Tillvaratagande och restaurering av äldre fotomaterial. Rescuing Pictures. The Care and Restoration of Early Photographic Material*. 2:a utökade uppl. 1985. 131 s. Rikt ill. Engelsk parallelltext. Nordiska museet. Kan beställas via Kulturarvet i Falun, tel. 023-21791. Art.nr. 400 001. 150 kr.
- *Nytt ljus över gammal rost, att bevara kulturföremål av järn*. Red/av/ Brunskog, Maria. 126 s. Betsälls via Sveriges Hembygdsförbund, tel 08-34 55 11.
- Palm J, Johansson T. *Kortboken. Handbok för hantering och vård av äldre och samtida fotografiskt material*. 1995. Nordiska museet. Kan beställas via Kulturarvet i Falun, tel. 023-21791. Art.nr. 400 005. 100 kr.
- Stangel, Monica. *Textilinventering*. 64 s. Betsälls via Sveriges Hembygdsförbund.
- *Sömmat, sytt & vävt. Så vårdar vi hembygdens textilier*. Bygd och natur. Skriftserie nr. 5. Beställs via Sveriges Hembygdsförbund, tel 08-34 55 11.
- Wachtmeister, Alarik och Ingegerd. *Vårda och laga gamla saker. Material och metoder*. Stockholm 1981. 99 s. Beställs via Sveriges Hembygdsförbund, tel 08-34 55 11.
- *Vård och förvaring av museiföremål*. Finlands museiförbunds konservatorsutskott. Finns att köpa på Nordiska museet.

På Länsmuseet Gävleborg finns också ett faktarum öppet tisdag-fredag 12-15, onsdagar även 15-20. I faktarummet finns litteratur om länet, museifrågor, hantverk och mycket annat.

Vart vänder man sig vid skadedjursangrepp?

- Anticimex. Gästrikland tel. 026-12 80 00. Hälsingland tel. 0270-166 70.
- Naturhistoriska riksmuseet (för artbestämning).
- Miljöförvaltningen i kommunen.

För vård/konservering

För vård och konserveringsfrågor kan man vända sig till Kulturarvet i Falun. De tar även emot enstaka föremål för konservering. Kostnaden är då ca. 200 kr/föremål.

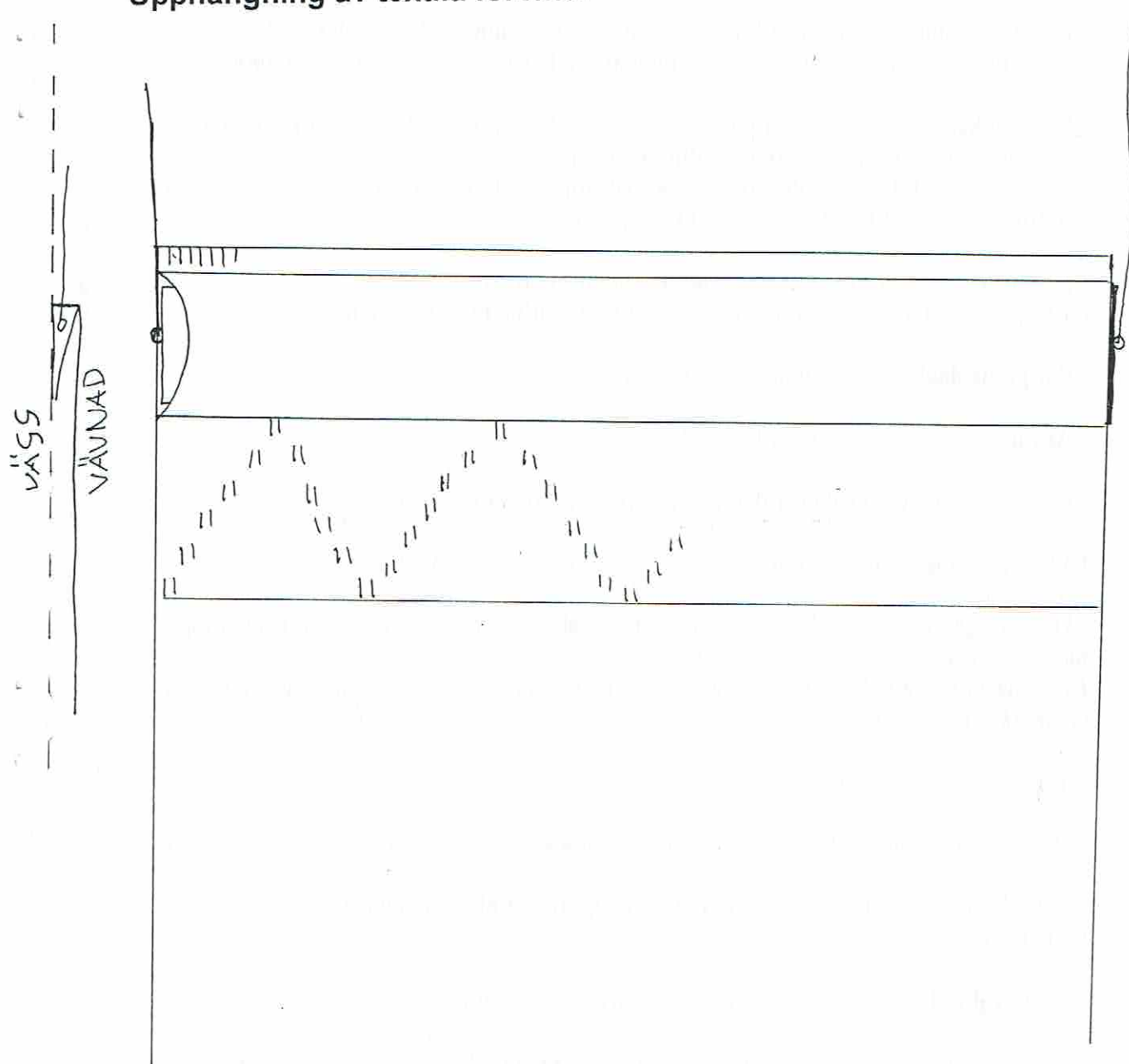
Kulturarvet
Matsarvsvägen 3
791 77 Falun
tel 023-217 91

Allmänna frågor och råd

Gästrike-Hälsinge Hembygdsförbund
Box 746
801 28 Gävle
tel 026-65 56 26
fax 026-65 56 29
e-post Elisabeth.Eriksson@xlm.se

BILAGA

Upphängning av textila föremål

Som material användes alltid ett stadigt krympt linnetyg, t. ex. mangelduk. Stygnen sys alltid raka i varp och inslagsriktning. Kanalen sys så bred att listen, t.ex. en tavellist, kan föras in. Grovleken på listen anpassas efter vävnadens tyngd. Om det behövs klipps hål i kanalen för att fästa skruvöglor för upphängningen. Dessa hål kantas med knapphålsstygn. Listen föres in med den avfasade sidan mot vävnaden. På så sätt kommer monteringen att hänga fritt från överkanten på listen. För att fördela tyngden i vävnaden över en större yta, vid upphängningen, sys raka stygn i spets enligt skiss.

PM OM VÅRD och FÖRVARING

När våren kommer vill man vädra ut vintern, ljuset kommer tillbaka och plötsligt syns det hur dammigt allt har blivit. Vårstädning är bra även för kulturhistoriska miljöer.

- Vädra lokalerna om våren. Framförallt där textil förekommer. Öppna korsdrag, men var försiktig med för hastiga temperaturväxlingar. Vänta tills även luften inomhus hunnit värmas upp något. Vädra när det är lagom varmt och torrt ute. OBS! arbeta aldrig med textilier i solljus.

- Föremålen bör ses över, borstas, vädras, dammsugas osv. Passa på att notera ev. skador som uppstått (när, var på föremålet, hur).

- För gärna dagbok över åtgärder, tillsyn etc.

- Använd vita vantar, byt om till inneskor.

- Golv torkas med en väl urvriden trasa, såpa är ett utmärkt rengöringsmedel.

På hösten stänger många kulturhus igen, då kan det vara lämpligt att:

- Dammsuga golv och mattor, dra för gardiner (skura ej, för fuktens skull). Rulla ihop mattor och lägg dem på skyddad plats. Ett utmärkt sätt att skydda mot damm är möbelöverdrag (av oblekt bomullstyg), gamla lakan går utmärkt att använda.

- Tag in tenn för vinterförvaring.

- Håll dörrar öppna mellan rummen, stillastående kall fuktig luft alstrar mögel och rost.

- Skydda aldrig något med plast. Kondens bildas under plasten och orsakar mögel och rost.

- Skyddsfilter i ventiler skyddar kulturhus i trafikerad miljö.

- Packa ned föremål som inte visas över vintern t.ex. textil som visas i en utställning. Det finns säkert förvaringsutrymmen som är lämpligare för dessa.

- Rådfråga gärna expertis vid tveksamheter, bättre att fråga för mycket än för lite.